

Historische Kring IJsselstein 20 (dec. 1981)

<https://hdl.handle.net/1874/10058>

IJsselstein in prent

door Bart Rietveld

Inleiding

De vaderlandse prentkunst en met name die van vóór 1900 mag zich de laatste jaren verheugen in een steeds groter wordende belangstelling bij een breed publiek.

Vooraf de topografische prent is hiervoor verantwoordelijk. In deze tijd van groeikernen, ruilverkavelingen en stadsvernieuwing krijgt de topografische prent steeds meer betekenis.

Enerzijds wordt dit veroorzaakt door het groter wordend historisch besef bij het publiek en anderzijds bewijst de topografische prent zijn betekenis bij restauraties van panden en reconstructies van stadsbeelden.

Ook bij IJsselstein kan er gesproken worden van een prent „revival”, want we zien tegenwoordig IJsselsteinse prenten op kalenders, teeltjes, koektrommels etc. en vinden ze terug in verscheidene publikaties van verschillenderlei aard.

Deze overwegingen en het feit dat ik kon putten uit een verzameling van deze prenten hebben mij ertoe gebracht om van de belangrijkste IJsselsteinse prenten een beschrijving te maken. Deze beschrijvingen zijn samengevat in onderstaand artikel.

Alvorens met de bespreking te beginnen is het belangrijk te weten wat nu een prent is. Een prent is de afdruk van een op een drukvorm overgebrachte tekening of schilderij, dus niet de tekening of het schilderij zelf. Met overbrengen wordt bedoeld het met de hand natekenen, etsen, of graveren op de drukvorm naar een voorbeeld. Het spreekt vanzelf dat ook zonder voorbeeld gewerkt kan worden.

Voor een goed inzicht volgt hieronder een globale omschrijving van de belangrijkste technieken binnen de prentkunst.

Houtsnede

Dit is in Europa de oudste reproductietechniek

welke na uitvinding van de boekdrukkunst gebruikt werd bij het illustreren van boeken. In een plankje langs-hout (de nerf loopt met het hout mee) wordt een tekening in spiegelbeeld uitgesneden.

Met een mes of guts (hol beitelje) worden de niet drukkende delen verwijderd. Na het inkneden met een rol kunnen op een handdrukkers of met een wrijver of borstel, afdrukken worden gemaakt. Houtsneden zijn te herkennen aan de krachtige lijnen en contrastheid.

Kopergravure

Diepdrukmethod op een vlakke koperplaat. Met een burijn (kort beitelvormig werktuig) wordt op een vlak geslepen koperen plaat, die eerst met vernis is bestreken en met roet zwart is gemaakt, een tekening, die daarop in spiegelbeeld is gemaakt, nagegraveerd. De lijnen die in de plaat ontstaan vormen het drukbeeld. Door met de burijn grotere druk uit te oefenen worden de druklijnen dikker.

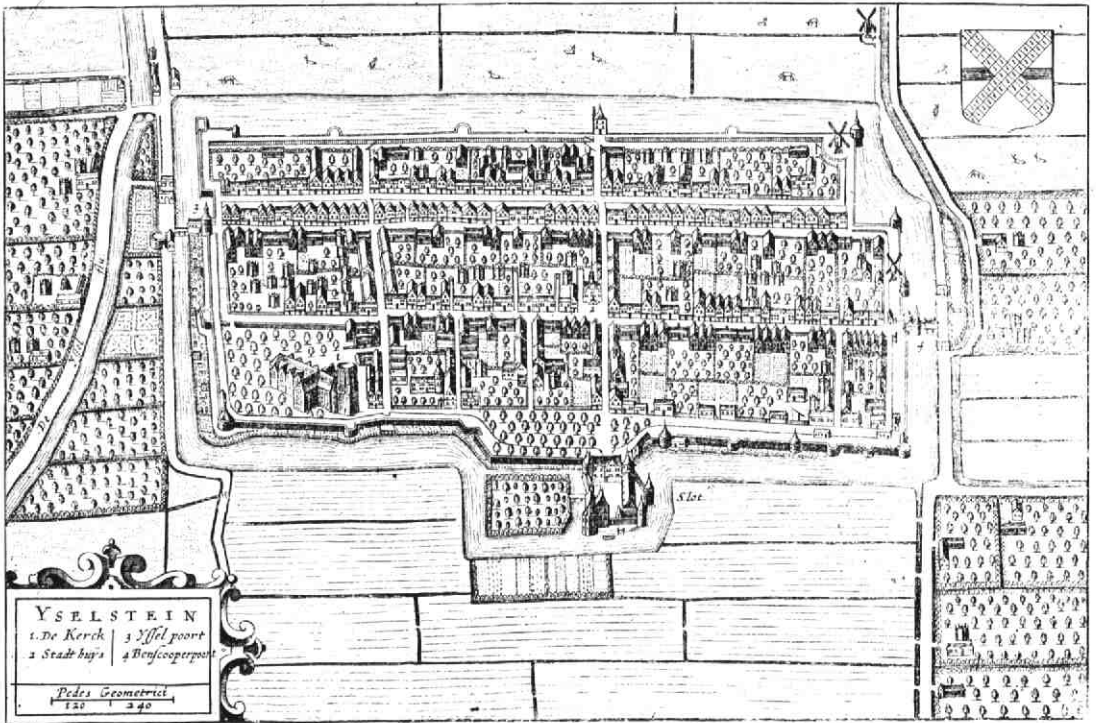
De lijn in de kopergravure begint en eindigt spits en is glad.

Nu wordt in de verdiepte lijnen inkt gewreven. De oppervlakte van de plaat wordt voor het drukken schoongemaakt.

Een vochtig gemaakt vel papier wordt nu met de plaat onder hoge druk in de drukpers bedrukt en de inkt wordt in en op het papier geperst.

Ets

Bij de ets ligt het drukbeeld ook verdiept, maar nu worden deze verdiepingen bereikt d.m.v. etszuren. We nemen weer een koperen plaat waarop etsgrond wordt aangebracht. Dit is een mengsel van hars en was of pek en asfalt en wordt na de aanbrenging zwartgewalmd zodat de etsers het te tekenen beeld goed kan zien.

1 Plattegrond van Boxhorn en Blaey naar de situatie tussen 1607 en 1632. Anonieme kopergravure ft 22,2 x 16 cm.

De tekening wordt met een fijne stalen punt in de etsgrond gegraveerd. De opengegraverde delen kunnen nu met etswater uitgebeten worden. Diepteverschillen ontstaan door gedeelten opnieuw af te dekken en andere gedeelten langer te laten uitbijten. Deze diepteverschillen veroorzaken in de afdruk de nuances.

Het afdrukken gaat op de wijze van de kopergravure. Binnen de etskunst zijn verschillende varianten te vinden.

Houtgravure

Variant op de houtsnode, welke in de vorige eeuw ontstond. Door hard hout te gebruiken wat dwars op de nerf is gezaagd, is het mogelijk om een zelfs fijner beeld te graven dan bij de kopergravure. In tegenstelling tot de kopergravure blijft bij de houtgravure het drukbeeld verhoogd liggen. De afdruk geschiedt als bij de houtsnode.

Steendruk (lithografie)

De drukvorm is niet verhoogd of verdiept maar vlak (vlakdruk), en is doorgaans van kalksteen. Deze stenen hebben fijne poriën en kunnen water en vet opnemen. De tekening (in spiegelbeeld) wordt met vette inkt met penseel, pen of krijt aangebracht. De vette inkt is waterafstotend en de niet getekende plaatsen worden wateraantrekkelijk gemaakt.

Wordt de steen nu nat gemaakt en met dunne drukinkt ingeinkt, dan hecht de drukinkt zich alleen op de plaatsen waar getekend is terwijl de inkt op de andere plaatsen wordt afgestoten. De afdruk op papier komt weer op de drukpers tot stand.

Bovenstaande technieken vormen de belangrijkste binnen de druktechnieken in de prentkunst.

Bij de bespreking van de IJsselsteinse prenten, welke hierna volgt, zijn de prenten in de volgorde van leeftijd geplaatst.

Plattegrond van Blaeu (afb. 1)

Onder deze naam is de plattegrond van IJsselstein uit het begin van 1600 bekend geworden. Doch voordat de bekende kaarten-uitgever Joan Blaeu (1600-1673) de plattegrond in zijn beroemd geworden „Toneel der steden van de Verenigde Nederlanden” in 1649 opneemt, heeft de geschiedschrijver en hoogleeraar in de geschiedenis en staatkunde Marcus Zuerius Boxhorn (1612-1653) dezelfde plattegrond laten drukken in zijn „Theatrum sive descriptio comitatus et urbium Hollandiae, cum tabulis geographicis” in 1632. Een hollandsche vertaling hiervan verschijnt in 1634 onder de naam „Toneel en beschrijving der steden van Holland”.

Tekenaar en graveur van deze plattegrond zijn onbekend maar de oorsprong ligt waarschijnlijk in Antwerpen, alwaar Boxhorn veel van zijn materiaal betrok.

Veel van de gegevens in het „Toneel etc” komt uit het beroemd geworden werk „Descrittione di tutti i Paesi Bassi, etc” van de geleerde Lodovico Guicciardini (1521-1589) wel-

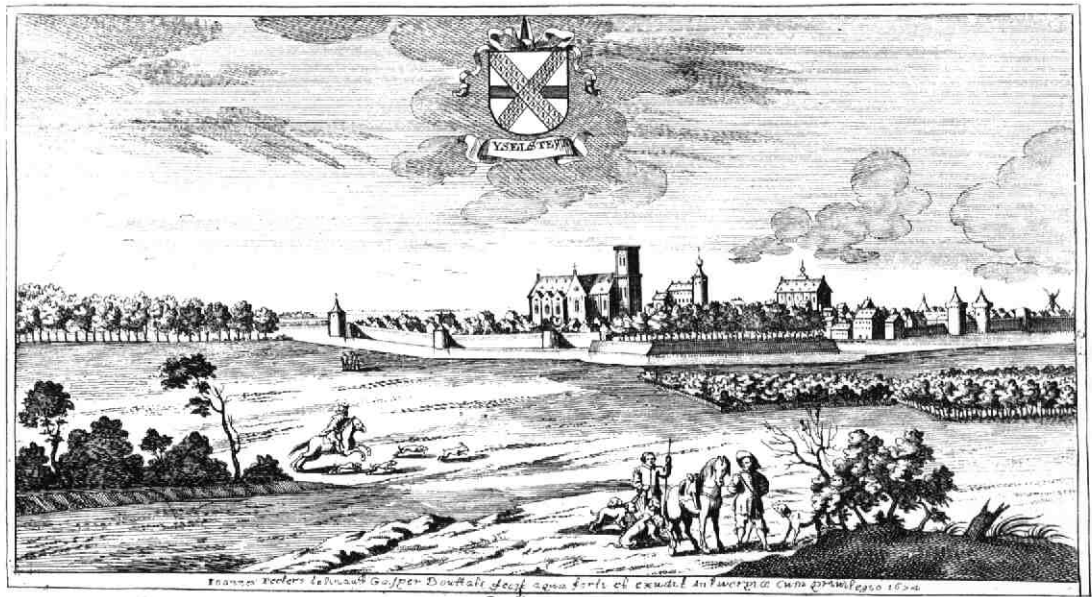
ke door Plantijn in 1581 te Antwerpen uitgegeven wordt.

De beschrijvingen van de lage Nederlanden in dit werk, welk herdruk op herdruk heeft beleefd, zijn rijk voorzien van fraaie tekeningen en plattegronden.

Een beschrijving van IJsselstein ontbreekt echter, waarschijnlijk omdat het niet gelegen is aan doorgaande wegen en geen geschiedkundige rol van betekenis speelt. Toch is het waarschijnlijk dat de plattegrond gemaakt is bij drukkerij Plantijn te Antwerpen daar deze drukker beschikte over veel kaarttekenaars en graveurs en iedere plaats van enige omvang in de Nederlanden op kaart heeft laten zetten. Boxhorn betrok veel van zijn materiaal bij Plantijn en Guicciardini waardoor er weinig oorspronkelijks in zijn werk ligt. Joan Blaeu zal op zijn beurt het materiaal van Boxhorn hebben overgenomen voor zijn Toneel der steden.

In beide uitgaven komt ook een beschrijving voor van IJsselstein, bij Boxhorn is er een druk in het latijn en een in het hollands en bij Blaeu

2 Ets van Bouttats naar een tekening van Peeters ft 25,2 x 16,8 cm.

Y IJSELSTEYN in Hollands een myl van Ysaere en onder halve van Utrecht, heeft sinen naem vande seer vermaecte Rivier des Zyl, daer de Stad op leyt, wol ghelegen, mis de groote gheestelickheyt te weren en te Lande. Sy heeft staet ende gheboorte, ende is ghemaeckt tot een Graefschap door Keyser Alex. sij is niet verrewelijc, tot dat Frederic, van Sijden van Carl van Gueldren verzeegh, dat sy de Stadt Inde moghen herbouwen ende bemessen. Daer naer is diele Plaet gecoomen aan het Hays van Oranien, faesen het ghenaegh verstercken hebben, ende de Bughiers veeleer bouwen en bouwen met aringheverre Hoven ende boom gaerden. Sy wierdt inden Jaere 1672. (naer de Capitulatie der Provincie van Utrecht met den Francklen Coningh) den 27. Junij belet met Frans Guarnioen, doch inde maent November vanden Jaere 1673. wederom van het levere verlaeten.

Y IJSELSTEYN in Hollande une lieue de Vianen, & demy plus d'Utrecht, porte son nom de l'Ysel Riviere tres vermaecte, situee sur le Zyl. Place celebre, couverte par mer & par terre, apres les divers & singuliers. Elle fut elevee en Comte de l'Empereur Maximilien, fut au P. du XVe. Julee & brulle par les Guelles, eleva en cet estat & ruine jusques a ce que Frederic d'Utrecht absent de Charles de Bourgogne le gouverneur de la riviere & ennemy de Maximilien entre Paris fut depart pour la Mayne d'Orange, & eussent venue et pour d'au Guillaume III. d'Oranien & d'Oranien de l'ancien d'Oranien les redoublent depuis l'oultre France & de la Hollande, entree pour son Roy. Prince de la nation d'Oranien, Elle fut en l'An 1672. apres la Capitulation de la Province d'Utrecht avec le Roy de France le 27. Junij l'oye de Guarnioen Francois. Mais au mois de Novembre l'An 1673. devint aban- donnee par les Fran.

zijn er diverse drukken in verschillende uitvoering.

Voor de plattegrond echter wordt steeds dezelfde koperplaat gebruikt.

De hier afgedrukte prent van de uitgaven van Boxhorn heeft op de achterzijde een hollands beschrijving van het plaatsje Heukelom.

De plattegrond laat het IJsselstein tussen 1607 en 1632 zien, in 1607 is het torentje op het stadhuis geplaatst, en geeft een bijzonder gedetailleerd beeld van de stad. Ieder huis en boerderij, tot zelfs de hooiberg toe, staat afgebeeld. Het kasteel echter is wat al te ver naar rechts geplaatst. Duidelijk is hier ook te zien waarom de toren van de St. Nicolaaskerk (zonder de in 1568 afgebrande spits) niet recht voor de kerk staat, de stadswal heeft plaatsing recht voor de kerk in de weg gestaan.

Een verdere beschrijving van deze plattegrond gaat hier te ver daar in vele, eerder verschenen, publikaties details van deze plattegrond uitvoerig worden besproken. Maar let vooral op het decaangebouw tegenover de kerk, dit gebouw is ook terug te vinden op de volgende prent.

Een maquette naar deze plattegrond is te zien in de hal van het stadskantoor.

Wellicht één van de fraaiste prenten (afb. 2) van IJsselstein komt van de hand van Gaspar Bouttats (geb. 1625) en verschijnt in 1674 in een uitgave waarvan de titel luidt: *Thoneel der steden en sterckten van 't Vereenight Nederlandt. Gheteekend door J. Peeters en de gemaect met sterk water door J. Bouttats, woonende aan de Borse in de H. Ma. Magdalena de Pazzi tot Antwerpen, alwaer de selve te coop zijn*. In tegenstelling tot de plattegrond van Blacy zijn nu tekenaar en etser bekend. De tekenaar Johannes Peeters (1624-1677) komt evenals Bouttats uit Antwerpen en stamt uit een bekend Antwerps schildersgeslacht. De prenten in dit werk betreffen zoals de titel al zegt aanzichten van hollands en belgische steden en zijn voorzien van hollands en franse teksten.

Het gezicht op IJsselstein is getekend ongeveer vanaf de plaats waar nu de oude algemene begraafplaats op het Eiteren ligt. Het beeld van IJsselstein ligt opgesloten tussen een dominerende voorgrond en een grote luchtpartij waarbij kompositie en perspectief getuigen van groot vakmanschap. Het oog van de aanschou-

wer wordt getrokken naar het centrum van de prent waar de oude St. Nicolaaskerk afgebeeld is. We zien de kerktoren weer zonder de in 1568 afgebrande spits zodat de tekening waarnaar deze prent gemaakt is vóór 1635 gemaakt moet zijn (in 1635 is er een nieuwe spits opgekomen).

Naast de kerk staat het allang verdwenen decaangebouw en daarnaast het stadhuis met het in 1607 geplaatste torentje.

Rechts neemt het kasteel een wat bescheiden plaats in t.o.v. kerk en stadhuis.

Opvallend is verder dat bij een totale beeldhoogte van 13 cm de hoogte van het stadsgesicht 2,8 cm meet! Op de voorgrond is een jachttafereel getekend en midden boven staat het IJsselsteinse wapen. Voor deze ets moet er gebruik gemaakt zijn van verschillende tekeningen.

Ook Peeters moet hebben gewerkt naar een vroegere tekening, daar het aangezicht van vóór 1635 is, zodat de conclusie getrokken kan worden dat er voor het tot stand komen van deze prent verschillende tekenaars IJsselstein in beeld hebben gebracht.

De volgende prent betreft „Het Huis te IJsselstein” (afb. 3) en komt voor in het werk „Schatkamer der Nederlandsche Oudheden” van L. Smids uit 1711.

Dit werk bestaat uit ongeveer 60 prenten van kastelen en burchten met een uitvoerige beschrijving. De etsen zijn gemaakt door J. Schijnvoet (1685-1733) naar tekeningen van de schilder Roeland Roghman (1597-1687). De

3 Ets van Schijnvoet, ft 17 x 13,6 cm.

4 Tekening van R. Roghman waarna de ets van afb. 3 is gemaakt (Teylermuseum).

tekening van het kasteel (afb. 4) is met zwart krijt en oostindische inkt gemaakt en meet 33,7 x 43 cm.

Een verzameling van 241 van deze tekeningen van vaderlandsche kastelen wordt in 1800 geveild uit de nalatenschap van de kunstverzamelaar en tekenaar Ploos van Amstel voor het totaal bedrag van f 2.000,—.

Deze verzameling is nu in het bezit van het Teylermuseum te Haarlem.

We zien het kasteel vanaf de plaats waar nu de ziekenhuisbrug ligt. De kasteeltoren welke er nu nog staat zien we hier bij de achterzijde van het kasteel. De brug aan de voorzijde ligt over het stukje stadsgrachtgedeelte naast het ziekenhuis, ook wel „de kom” genoemd. De brug aan de zijkant ligt op de plaats waar nu het loopbrugje over de gracht is welk naar de kasteeltoren leidt.

Het kasteel is hier op het hoogtepunt van haar schoonheid en duidelijk zijn de verschillende bouwstijlen te zien.

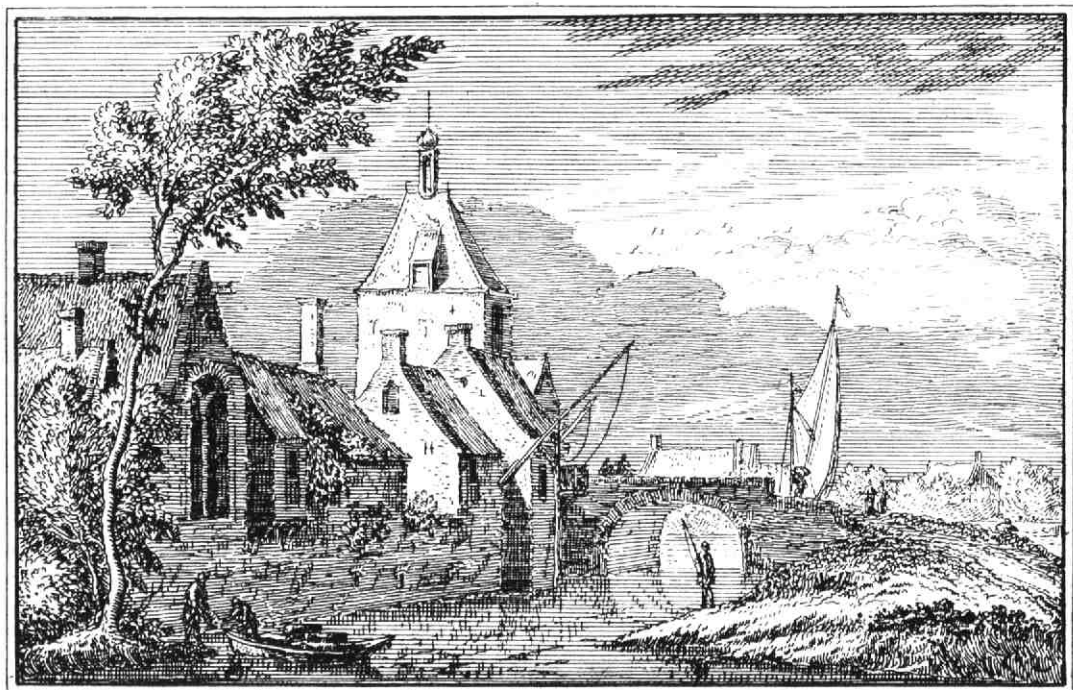
Schijnvoet heeft bij het maken van de ets exact de tekening van Roghman gevolgd en ook hier zoals dat speciaal van hem bekend is zijn compositie afgesloten met een muur op de voorgrond waarop de tekst staat.

„Kabinet van Nederlandsche Oudheden en Gezichten” is de titel van een boekwerk bestaande uit 300 prenten (7 x 10 cm) waarin IJselstein viermaal voorkomt (afb. 5 t/m 11).

Dit werk, zonder uitvoerige beschrijving van de afgebeelde plaatsen, is gemaakt door de tekenaar-etser Abraham Rademaker (1675-1735) en vóór 1725 door hem zelf uitgegeven.

In 1725 volgt een uitgave door Willem Barentz, zijnde boekverkoper te Amsterdam, en

By de Iffel POORT tot YSSELSTEIN

1631

5 Ets 176 van Rademaker uit een serie van 4 stuks. Deze hier afgebeelde serie is uit de druk van 1754, fi 10,5 x 6,9 cm.

in 1754 geeft de uitgever Isaac Tirion te Amsterdam het werk ook uit. In 1802 wordt het weer uitgegeven door Crajenschot te Amsterdam in een bewerking van J. H. Reisig. Voor al deze uitgaven zijn dezelfde drukplaten, al dan niet bijgewerkt, gebruikt. De prenten laten de beide stadspoorten zien naar tekeningen uit 1625 en 1631. Drie van deze tekeningen zijn hier naast de prenten afgedrukt. Wie deze oorspronkelijke tekeningen gemaakt heeft is niet met zekerheid te zeggen (het is niet waarschijnlijk, gezien de datering van 1631, dat Rademaker zelf de tekeningen heeft gemaakt).

Bekend van Rademaker is dat hij geen leermeester heeft gehad, een hoge produktie leverde (zijn werk loopt in de duizenden) en daarbij een eigen stijl ontwikkelde.

Bij de uitgave van 1725 is per blad één prent afgedrukt met daaronder een korte verklarende tekst in het Hollands, Frans en Engels. Tirion plaatste in 1754 twee prenten op één blad met éénregelig hollands onderschrift. Crajenschot heeft bij de uitgave van 1802 weer de

hollandse tekst van 1725 geplaatst. Gezien het aantal herdrukken kan aan het werk van Rademaker belangrijke topografische waarde gehecht worden. De prent nr. 173-174 en 176 betreffen de IJsselpoort en omgeving en nr. 175

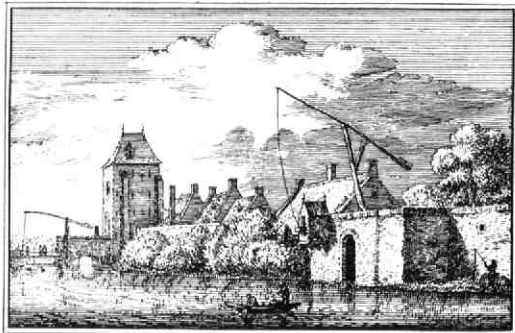
6 Tekening van afb. 5 uit 1631 van een onbekende tekenaar (RAU).

de Benschopperpoort. Bij de uitgave van 1725 door Barentz staat bij nr. 174 de volgende tekst afgedrukt: *De Overdekte Sluis te IJsselstein bij de IJsselpoort, omtrent welke vermakelijke gezichten zich opdoen van Boomen en Lusthoven. Dus vertoonde zij zich in den Jare 1625.* Deze prenten laten zien dat er rond 1630 op de stadsmuur bebouwing is geweest welke niet op de plattegrond van Blaey te zien is, de betrouwbaarheid van deze plattegrond t.a.v. de kleine gebouwen en huisjes kan hierdoor dus worden betwijfeld.

Afgezien van de bruggen is van de situaties op deze prenten tegenwoordig niets meer terug te vinden zodat het moeilijk is om exact de plaats te bepalen vanwaar de tekeningen, waarnaar de prenten gemaakt zijn, getekend zijn.

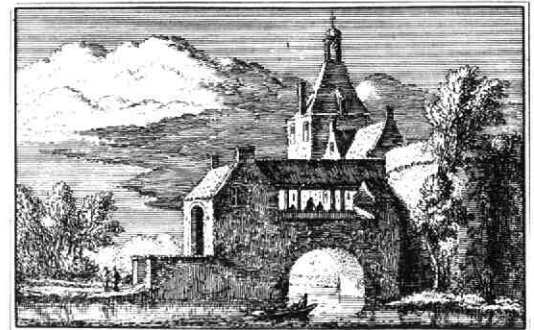
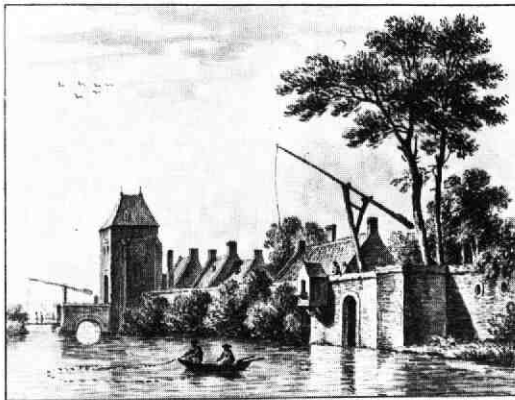
7 Ets 175 uit de serie van afb. 5, ft 10,5 x 6,9 cm.

POORT tot YSSELSTEIN

1630

8 Tekening van afb. 7 uit 1630 (RAU).

De Sluis tot YSSELSTEIN

1625

9 Ets 174 uit de serie van afb. 5, ft 10,5 x 6,9 cm.

De meest produktieve en talentvolle topografische tekenaar in Nederland uit de achttiende eeuw is ongetwijfeld Jan de Beyer (1703-1780) geweest. Jan de Beyer stamt uit een bekende familie waarvan de oorsprong te Nijmegen ligt. Zij stonden in hoog aanzien, vervulden tal van bestuursfuncties en waren zeer vermogend. Geboren te Aarau (Zwitserland), waar zijn vader werffofficier was voor de huurlegers in de Republiek, komt hij door overplaatsing van zijn vader in Amsterdam terecht, waar hij bij de tekenaar-etser Cornelis Pronk (1691-1754) in de leer gaat.

Na 1750 heeft hij in Amsterdam een eigen tekenschool. Dat zijn tekeningen van grote topografische betekenis zijn wordt bewezen door het feit dat de Beyers tekeningen tegenwoordig veel bij het restaureren van panden en gevels worden gebruikt. Meer dan tweehon-

10 Tekening van afb. 9 uit 1625, (RAU).

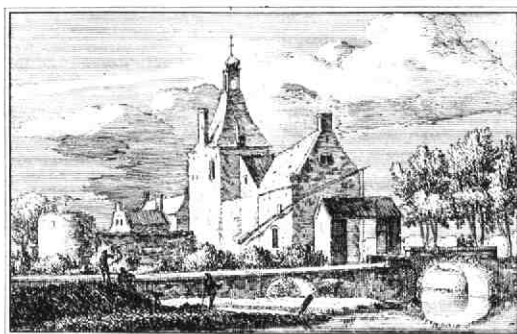
derd plaatsen, waarvan Utrecht en omgeving een concentratie vormden, zijn door de Beyer uitvoerig in beeld gebracht. De Beyer heeft IJsselstein verscheidene tekeningen nagelaten waarvan er maar liefst negen (afb. 12 t/m 22), hij tekende er meer, in de achttiende eeuw op het koper zijn gebracht en afgedrukt. Tussen 1739 en 1772 geeft de uitgever Isaac Tirion een werk uit, geschreven door de stads en dorpsbeschrijver Wagenaar, getiteld:

„Hedendaagsche Historie of tegenwoordige staat der Verenigde Nederlanden”.

Dit werk bestaat uit 23 delen en geeft een uitvoerige beschrijving van de nederlandse plaatsen met hun geschiedenis. Van de belangrijkste plaatsen en streken zijn een enkele afbeelding of kaart afgedrukt. Ook IJsselstein viel deze eer te beurt. De tekenaar-etser J. C. Philips (overl. 1795) maakte een ets naar de te-

kening van het stadhuis, door De Beyer getekend op 19 augustus 1744. We zien het stadhuis en de Plaats op het hoogtepunt van hun

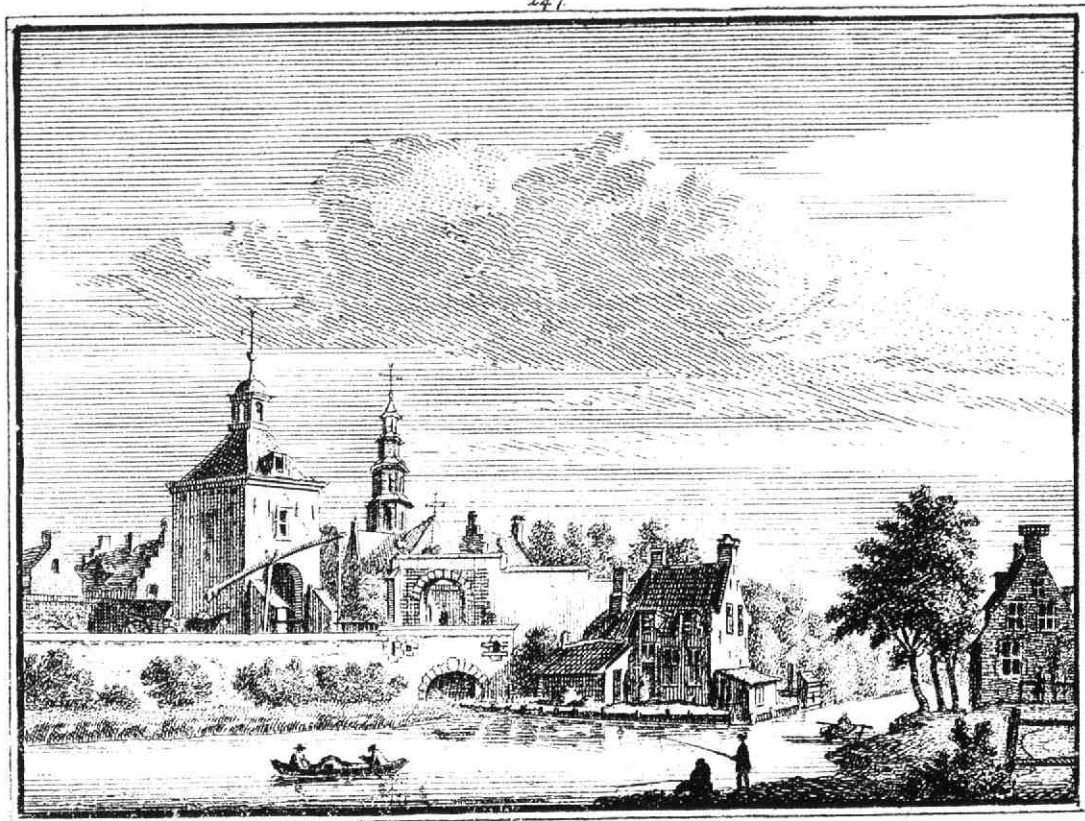
11 Ets 173 uit de serie van afb. 5, ft 10,5 x 6,9 cm.

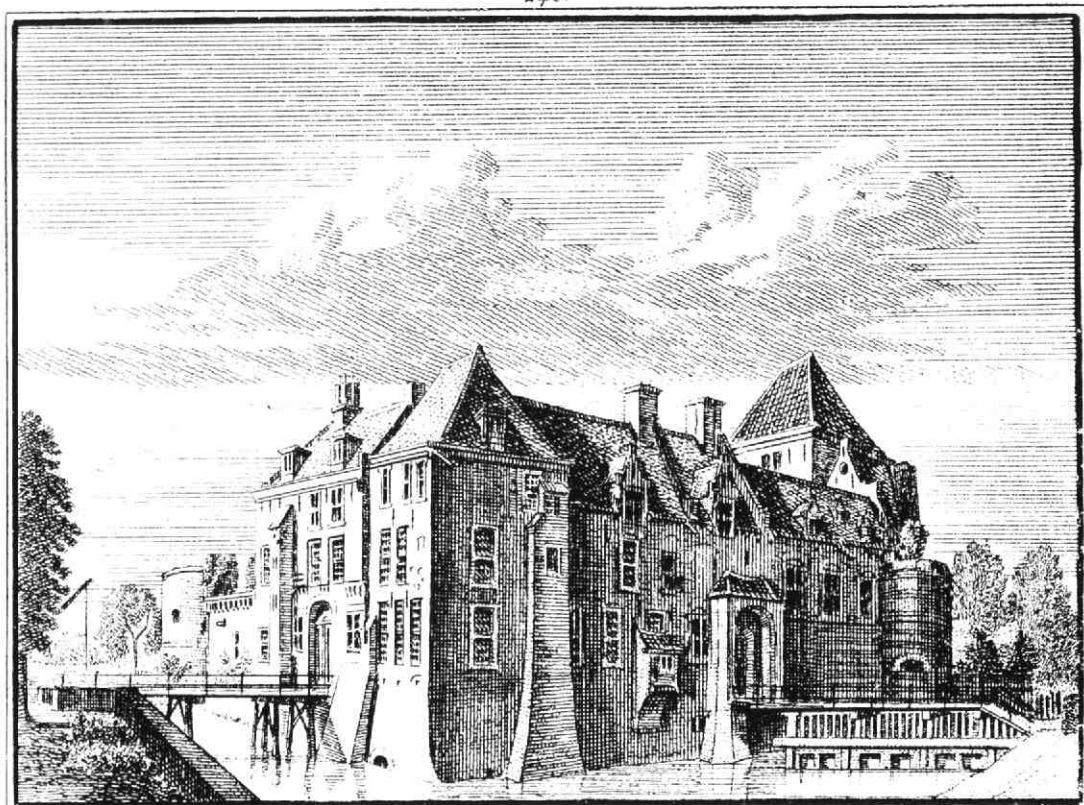
De IJSEL POORT te YSSELSTEIN

12 Ets 247 van H. Spilman naar een tekening van J. de Beyer, ft 10 x 7,5 cm.

247

De YSSEL POORT te YSSELSTEIN. 1744.

53. d.

t' KASTEEL te YSSELSTEIN.

J.C.S. 7

13 Ets 246 van H. Spilman naar een tekening van J. de Beyer, ft 10 x 7,5 cm.

schoonheid met rechts Ridder St. Joris en op de achtergrond De Doelen.

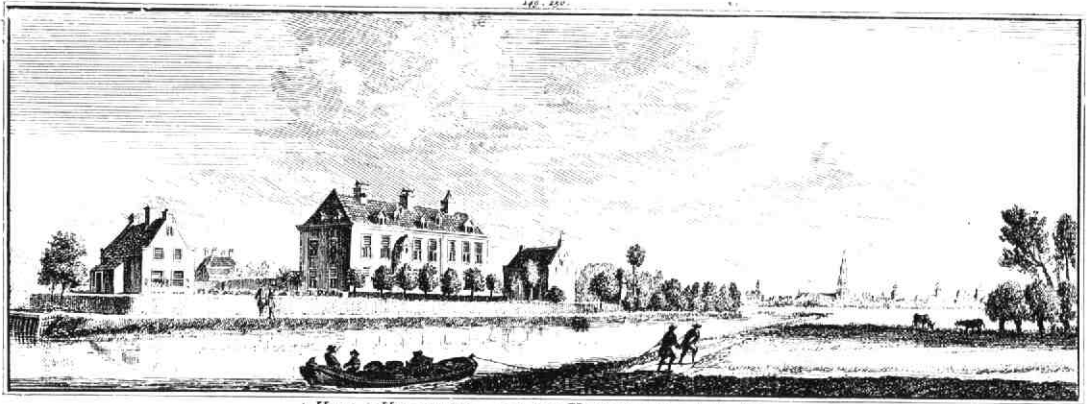
Het lege straatbeeld bij De Beyer is door Philips wat bedrijviger gemaakt.

De luchtpartij is belangrijk hoger bij Philips dan bij De Beyer waardoor een overzichtelijker en grootser beeld is ontstaan.

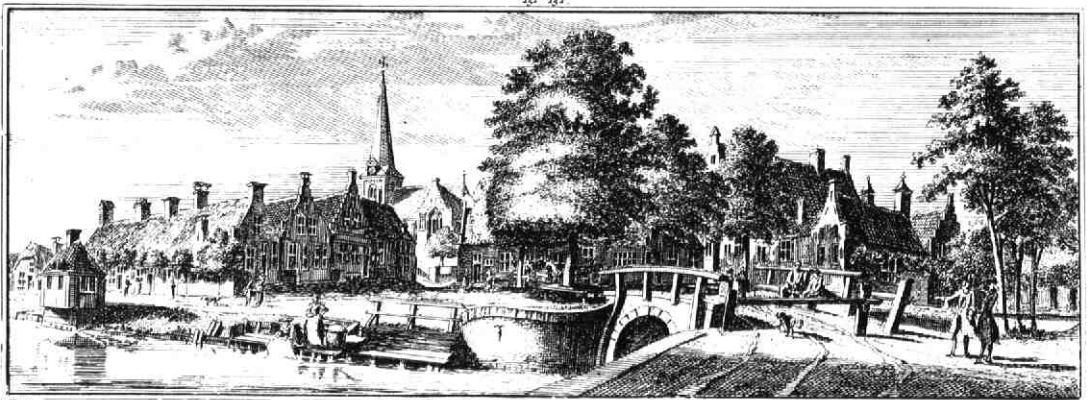
Het succes van de uitgave van „Hedendaagse Historie etc.” bracht Isaac Tirion ertoe om naast dit werk „Het verheerlijkt Nederland, of kabinet van hedendaagsche gezichten en steden, dorpen, sloten, enz.” uit te geven. Deze uitgave omvat 9 delen, verschijnt tussen 1745 en 1774, en bestaat alleen uit prentwerk. Voor dit werk leverden Abr. de Haen, Corn. Pronk, Jan de Beyer, Paul van Liender en H. Spilman de tekeningen, welke allen door Hendrik Spilman (1724-1784) in het koper geëst zijn. In dit werk komt IJsselstein acht maal voor en de te-

keningen zijn vier zgn. „enkele” prenten (7,5 x 10 cm) en vier „langdubbele” welke tweemaal de breedte hebben van de enkele prenten.

Bij het nummeren van de prenten zijn de laatste als twee nummers opgenomen. Van de enkele prenten betreffen er twee het kasteel en twee de Benschopper- en IJsselpoort. De dubbele prenten geven aanzichten van IJsselstein, 's-Heerendijk en Benschop (Benschop maakte in die tijd onderdeel uit van de Baronie IJsselstein) weer. De nr. 245 en 246 van het kasteel zijn getekend ter hoogte van resp. Kruising Kapellestraat/Kronenburgplantsoen en de kruising Kronenburgplantsoen/Kloosterstraat, de nr. 247 en 248 ter hoogte van resp. het Hazenveld en de kruising Hoge Biezen/Groenedijk. Voor de aanzichten moeten we voor nr. 241, 242 bij de kruising Aleida van Culemborgstraat/Hoge Biezen gaan staan en voor de nr.

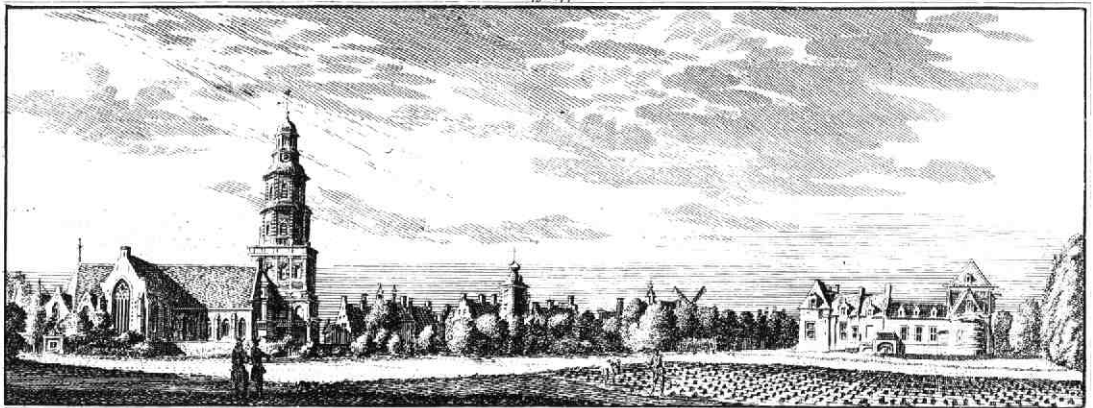
HUIS SHEERENDYK en de Stad YSSELSTEIN in t Jaer 1744

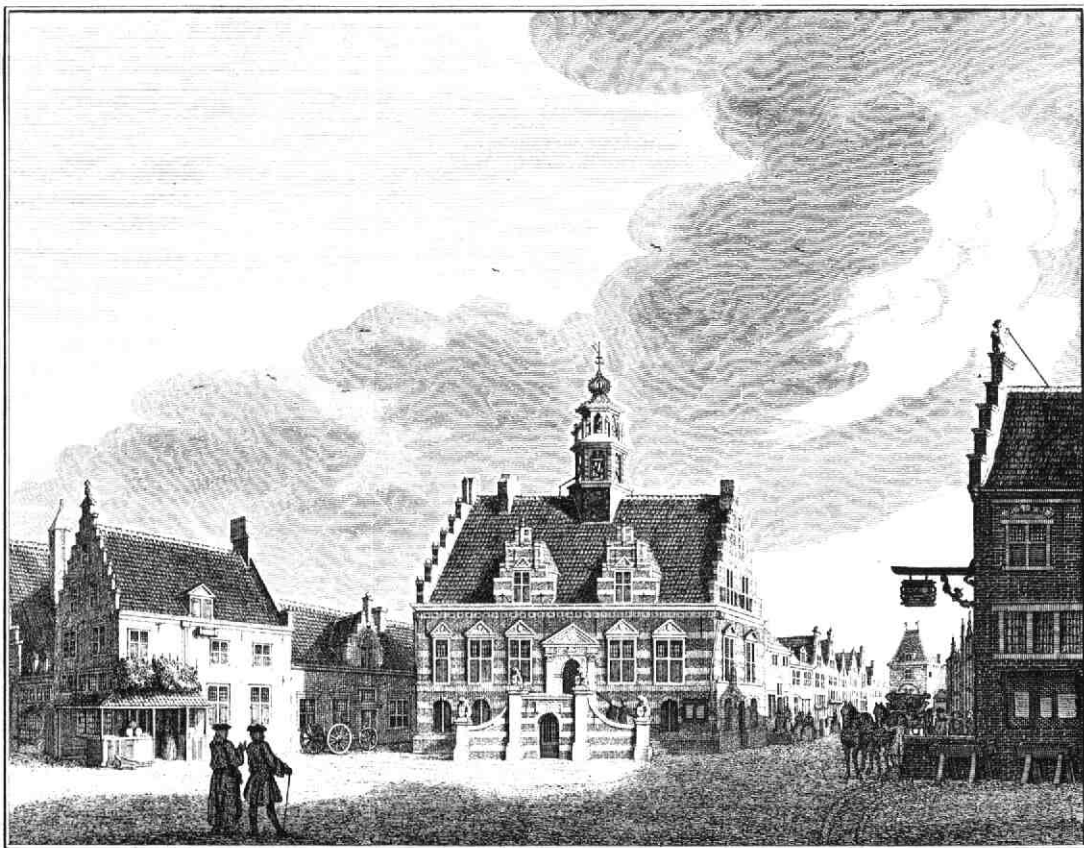
DORP BENSKOOP in de Barony van Veerle in 1744

14 Ets 249-250/252 van H. Spilman naar tekeningen van J. de Beyer, ft 20 x 16,3 cm.

15a Ets 243-244 van H. Spilman naar een tekening van J. de Beyer, ft 20 x 7,5 cm.

De STAD en t KASTEEL YSSELSTEIN, buiten de Waal poort te zien 1744

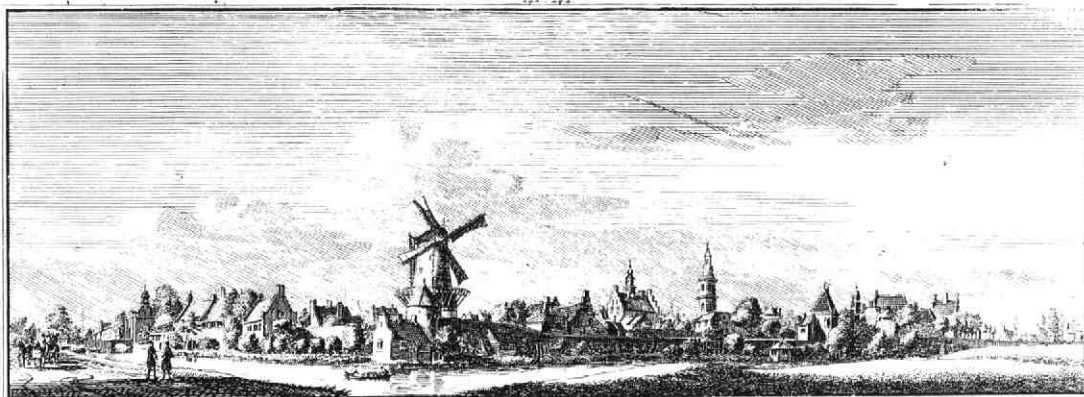
J. de Beyer, uit 1671, del. 1744

J.C. Philips, post. 1742

Het STADHUIS en de MARKT te YSSELSTEIN.

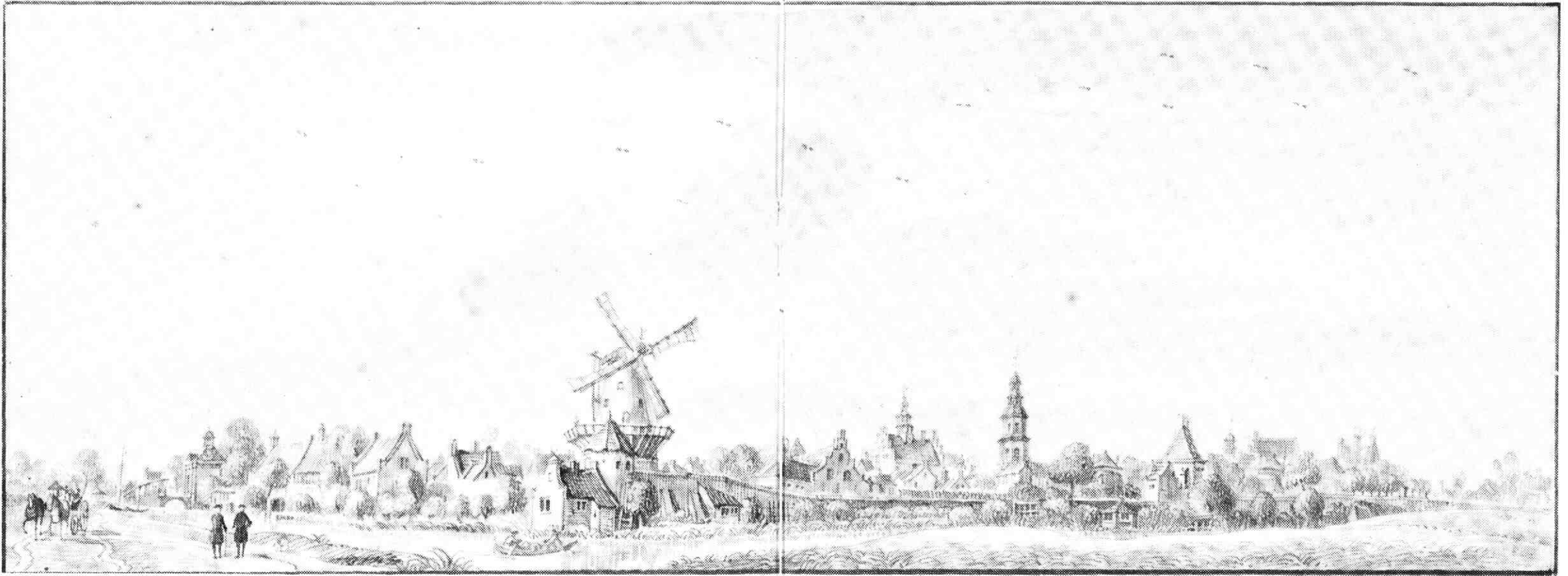
16 Ets van J. C. Philips naar een tekening van J. de Beyer, ft 20,2 x 15,7 cm.

15b Ets 241-242 van H. Spilman naar een tekening van J. de Beyer, ft 20 x 7,5 cm.

De STAD YSSELSTEIN, van den haven biezem Dijk te zien

17 Tekening van J. de Beyer waarna de ets van afb. 15 b is gemaakt (Flehite, Amersfoort).

243-244 bij de Oranjebrug. Voor het verdwenen 's-Heerendijk moeten we aan de overzijde van de nieuwe algemene begraafplaats zijn. Het kleine huisje rechts van het grote huis is mogelijk het huis wat nu de „Hernhut” wordt genoemd.

Het aanzicht van Benschop behoeft geen nadere aanduiding maar let vooral op de verstilde schoonheid van dit dorp. Van al deze prenten kan gezegd worden dat ze vrijwel exact de werkelijkheid van 1744 weergeven en dat dit met groot oog voor detail en op bijzonder bekwaame wijze gebeurd is.

Van enkele prenten zijn de oorspronkelijke tekeningen van De Beyer in het bezit van het Rijksarchief te Utrecht en deze zijn hier naast de etsen afgebeeld.

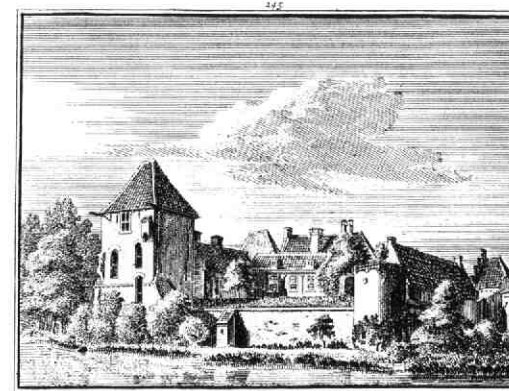
Het is interessant deze prenten te vergelij-

ken met die van Bouttats en Rademaker.

Waar bij Bouttats het stadsbeeld tegen de horizon ligt is bij Rademaker en De Beyer dit op de voorgrond gesitueerd. De luchtpartijen spelen bij De Beyer/Spilman weer een grotere partij dan bij Rademaker. Van Jan de Beyer kan nog gezegd worden dat hij meer van IJsselstein getekend heeft als hetgeen in druk is verschenen, zo zijn er nog tekeningen van de oude St. Nicolaaskerk en de „Rijpikerwaard”. Veel van het werk van Jan de Beyer is nu nog te zien. Plaatsen waar dit werk te vinden is zijn: het Rijksarchief te Utrecht, het Rijksprentenkabinet in Amsterdam en museum Flehite in Amersfoort.

In de loop van de negentiende eeuw neemt met de komst van de steendruk (lithografie) en

18 Ets 245 van H. Spilman naar een tekening van J. de Beyer, ft 10 x 7,5 cm.

houtgravure het afbeelden van tekeningen en schilderijen in boeken en tijdschriften grote vormen aan.

De situatie rond de prentkunst wordt tegelijkertijd onoverzichtelijker daar ook het aantal tekenaars, etsers en graveurs enorm toeneemt. De prentkunst krijgt door de grote vraag naar illustraties een industrieachtig karakter waardoor er spanningsvelden ontstaan tussen enerzijds etsers en graveurs en anderzijds de uitgevers.

De komst van de fotografie aan het einde van de negentiende eeuw breekt de ontwikkelingen op het gebied van de prentdruk abrupt af waardoor het etsen, graveren en lithograveren inmiddels weer tot kunst is verheven. De fotografie heeft de wegwerpillustratie gebracht welke wij nu kennen. Voor de IJsselsteinse

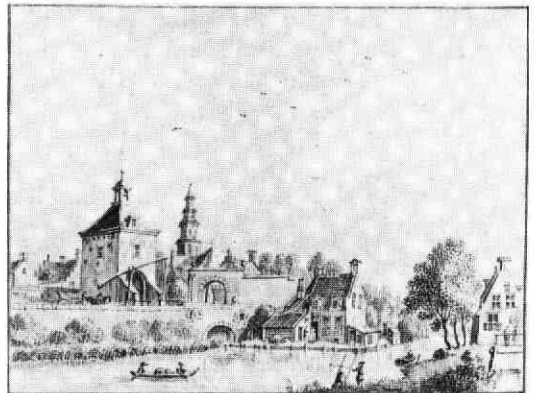
19 Tekening van J. de Beyer waarna de ets van afb. 16 is gemaakt (Rijksprentenkabinet Amsterdam).

prent heeft dat tot gevolg dat er geen serie's meer verschijnen zoals bij Rademaker en Tiron maar dat er incidenteel prenten worden afgedrukt in boeken en geïllustreerde tijdschriften. Verschillende feiten rondom deze prenten zijn veelal niet te achterhalen daar soms naam van tekenaar en/of graveur-etsers-lithograaf ontbreken en waar deze wel vermeld staan is het soms moeilijk gegevens van deze personen te verkrijgen. Als eerste in deze serie van IJsselsteinse prenten in de negentiende eeuw zien we de overgave van het IJsselsteinse slot (afb. 23) door Berthe van Heukelom (de vrouw van Gijsbrecht van Amstel) aan de graaf van Holland, Jan I, in 1298. Over deze gebeurtenis heeft Johan Kievit het jeugdboek „Fulco de Minstrel” geschreven. De prent komt uit „Vaderlandse Geschiedenis” uitgegeven door Arend rond 1840 en is getekend door de uit Utrecht afkomstige tekenaar/etsers Reinier Craeyvanger.

Deze Reinier Craeyvanger stamt uit een bekende Utrechtse kunstenaarsfamilie waarvan de vader een gevierd musicus was en zijn broer Gijsbertus ook tekenaar. Reinier Craeyvanger is één van de oprichters van de Haagse Etsclub

in 1848 waarvan over een periode van elf jaar negen kunstenaars lid waren. Leden van deze club stelden zich tot doel om naast het schilderen, graveren en tekenen het oude ambacht van het etsen nieuw leven in te blazen. Van de illustratie in de „Vaderlandse Geschiedenis”

20 Tekening van J. de Beyer van de ets van afb. 12 (RAU).

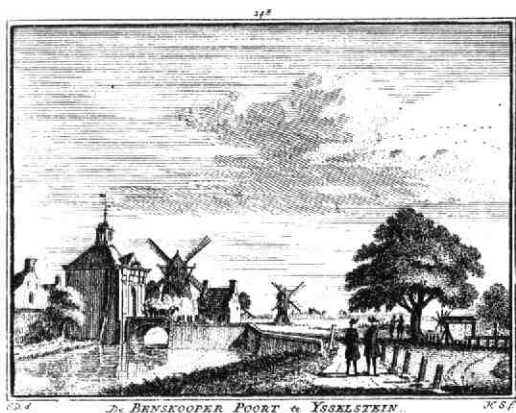

van Arend zijn er dertien van Craeyvanger waarvan bijgaande afbeelding er een is.

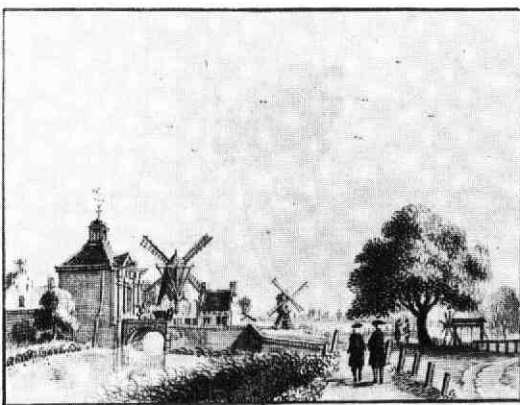
Al deze tekeningen zijn voor afdruk in staal nagegraveerd door Craeyvangers vriend Johan Wilhelm Kaiser (1813-1890). Deze latere directeur van het Rijksmuseum in Amsterdam is een van de bekendste graveurs uit de negentiende eeuw.

Een prachtige steendruk (lithographie) van het kasteel (afb. 24) is te vinden in het boek „Oud Nederland, in de uit vroegere dagen overgebleven burgen en kastelen. Geschetst en afgebeeld door mr. Robidé van der Aa ten Nijmegen bij C. A. Vieweg 1841”.

21 Ets 248 van J. C. Philips naar J. de Beyer, ft 10 x 7,5 cm.

22 Tekening van J. de Beyer van de ets van afb. 21 (RAU).

In dit boek (van ± 300 pag.) worden de meeste nederlandse kastelen en buitenplaatsen beschreven met een beschouwing over hun geschiedenis.

In dit boek komt tevens een afbeelding en beschrijving voor van het huis Snellenburg te Benschop.

Over tekenaar J. F. Crist en lithograaf P. Lauters zijn binnen het onderzoek van dit artikel geen gegevens gevonden. In het Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden uit 1837 e.v. is over het kasteel ten tijde van deze afbeelding de volgende passage te vinden:

„Het kasteel staat nog gedeeltelijk ter zijde van de stad en is alleen door hare gracht ervan afgescheiden. Het bestond uit onderscheidene gebouwen, welke meest afgebroken zijn. Het nog bestaande gedeelte, hoezeer naar den tegenwoordige smaak veranderd, draagt aan de achterzijde nog blijken van ouderdom en voormalige grootheid”.

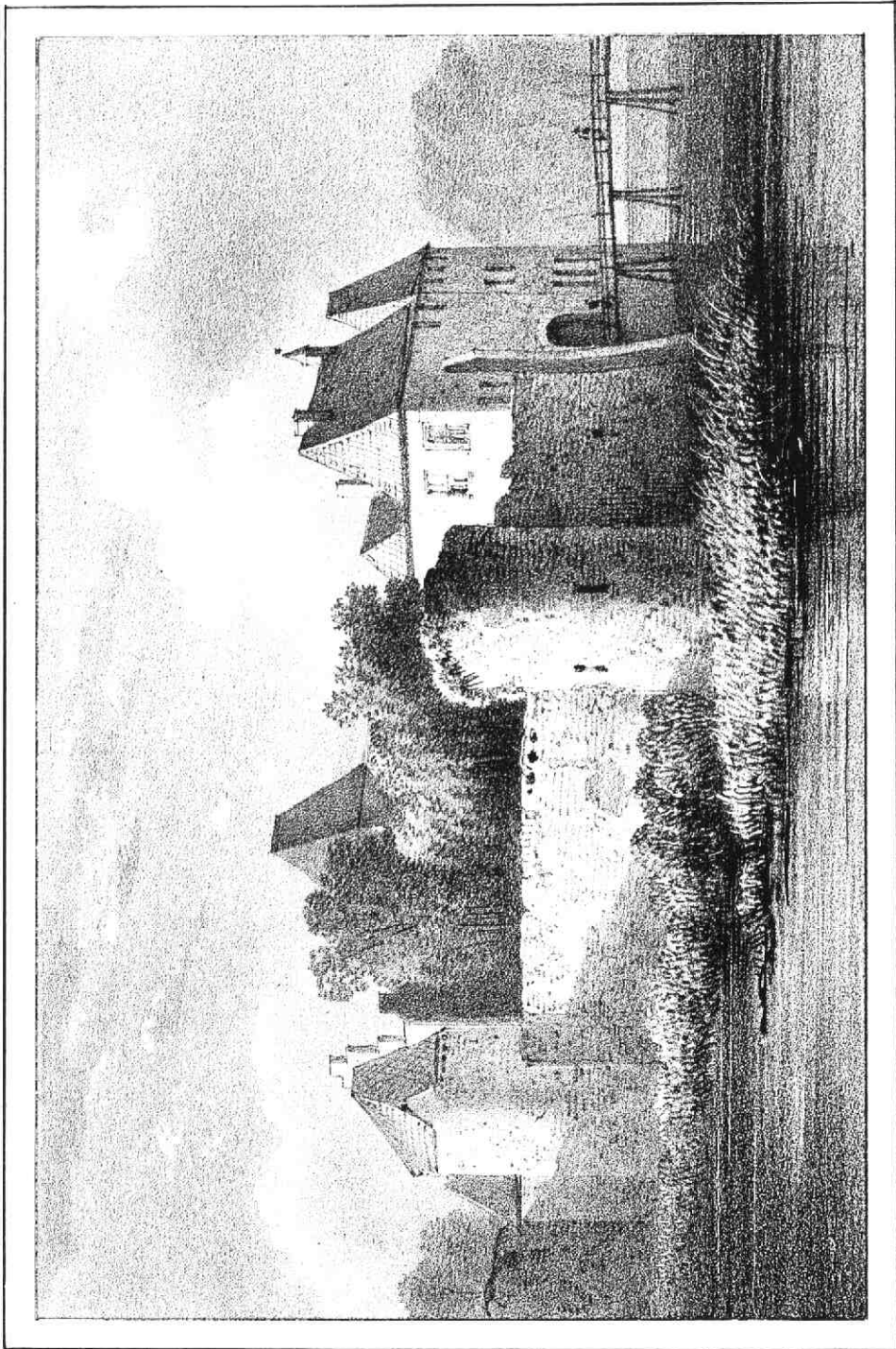
Deze passage geeft duidelijk weer in welke staat het kasteel verkeerde waarbij deze prachtige sfeerplaat volledig beantwoordt aan het opgeroepen beeld van vervallen romantiek.

In het zesdelige werk van mr. J. van Lennep en W. J. Hofdijk getiteld:

„Merkwaardige Kasteelen in Nederland” uit 1854 komt een steendruk in kleuren voor van het kasteel (afb. 25), tijdens een beleg, met alweer een beschrijving van kasteel en stad. Ook nu zijn er geen gegevens te vinden over tekenaar K. F. Blombéd en een onbekend gebleven lithograaf. Waarschijnlijk is de tekening

23 Staalgravure van J. W. Kaiser naar R. Craeyvanger.

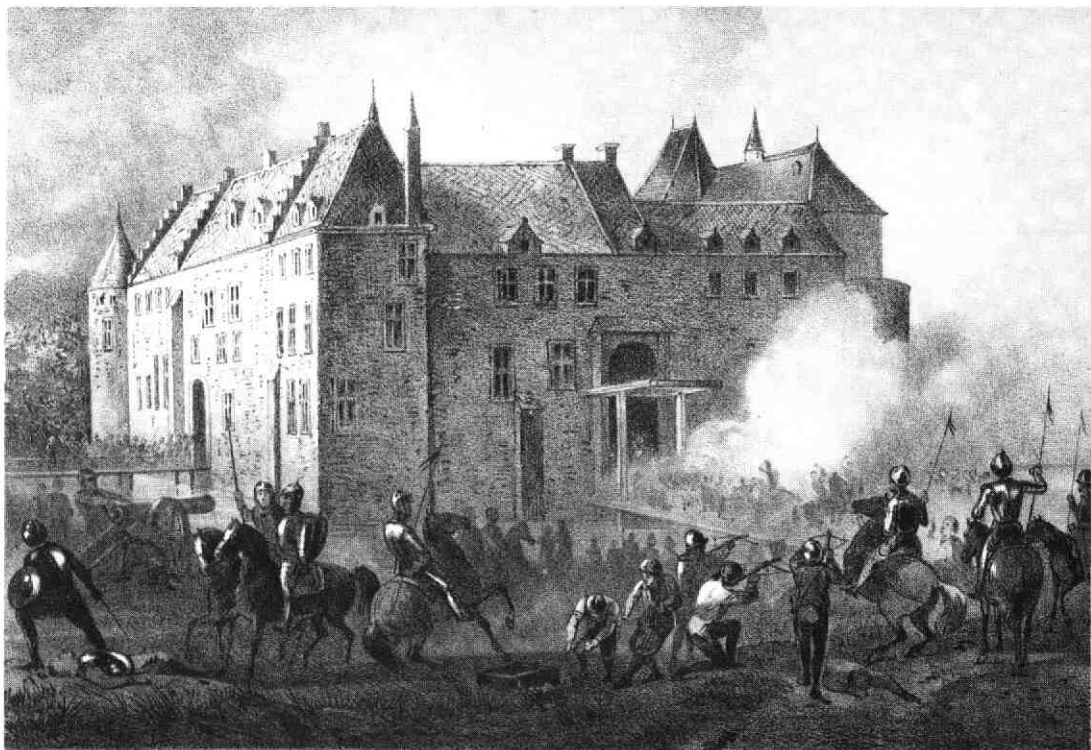

P. Lauters lith.

C. A. Vieweg Excud.
YSSIELSTEIN.

J. F. Christ del.
Verlag von Vieweg & Co.

24 Steendruk van P. Lauters naar J. F. Christ, ft 15,8 x 10,4 cm.

HET KASTEEL TE YSSELSTEYN.

1860 (z. P.W.V. Jaz.)

25 Steendruk in kleur naar K. F. Blombed, ft 17,4 x 11,8 cm.

en ets van Roghman en Schijnvoet als voorbeeld gebruikt waarbij het opvalt dat nu de rechtervleugel van het kasteel ontbreekt. Het nieuwe bij deze prent is dat er met kleuren wordt gewerkt. De losse kleuren worden apart over elkaar gedrukt (iedere kleur wordt zelfstandig getekend op de steen) waarbij door subtraktieve kleurmenging de kleurschakeringen ontstaan. Daar het drukproces nog handmatig verloopt is het bij deze kleurafdrucken zo dat iedere totaalafdruk een iets andere kleurkracht geeft waardoor elke afdruk kleurafwijkingen t.o.v. de vorige vertoont. In de loop van de negentiende eeuw komt het geïllustreerde tijdschrift tot ontwikkeling met bladen als: de Kunstkroniek, De Katholieke Illustratie, Eigen Haard, De Aarde en haar volken, het Nederlandsch Magazijn en Ons Vaderland en zijn Bewoners. Vermoedelijk uit „het Ne-

derlandsch Magazijn” (circa 1859) komt de fraaie houtgravure van het gezicht op de haven (afb. 26) welke gegraveerd is door Isaac Weissenbruch (1826-1912) naar een tekening van Jan Weissenbruch (1822-1880). Deze twee Weissenbruchen zijn neven en stammen uit een tekenaarsfamilie welke een zeer belangrijk stempel heeft gedrukt op het gebied van schilderen, tekenen, etsen en lithograveren in de negentiende eeuw in Nederland. Jan Weissenbruch is samen met Reinier Craeyvanger één van de vier oprichters van de Haagsche Etsclub en daarbij een bekend landschapsschilder, ook lithogreveerde hij veel voor de Kunstkroniek. Zijn neef Isaac is een van de betere (hout)graveurs uit de negentiende eeuw waarvan vrijwel het complete werk in het bezit is van het Rijksprentenkabinet te Amsterdam. Dit werk omvat veel uitersten in de graveer-

kunst, hij graveerde van landschapstekeningen tot handtekeningstempels voor partikulieren. Bij zijn houtgravure van IJsselstein zien we de IJsselpoort schuin achter, vanaf de plaats aan de Havenstraat ter hoogte van de no. 6 en 7.

Het bruggetje is het zgn. „Domineesbruggetje”, op deze plaats ligt nu de loopbrug over de haven tussen Utrechtsestraat en Havenstraat.

Het water op de voorgrond is dat van de haven en we kijken tegen de achterzijde van de huizen aan de IJsselstraat. Het huis tegen het poortgebouw is het tegenwoordige huis IJsselstraat 3.

Een houtgravure met dezelfde stijl en sfeer als bij Weissenbruch komt voor in het tijdschrift „Ons Vaderland en zijn Bewoners” (afb. 27-28) uit de jaargang 1857. Bij deze prent ontbreekt een duidelijke signering waardoor niet met zekerheid gezegd kan worden welke tekenaar en graveur hiervoor verantwoordelijk zijn.

De prent laat de IJsselpoort zien met het brandspuithuisje en is in spiegelbeeld afgedrukt.

Bij de tweede, nu weer gespiegelde, afdruk zien we de prent in juiste weergave. Deze fout is waarschijnlijk ontstaan doordat de graveur bij het nagraveren op het hout niet in spiegelbeeld heeft gewerkt waardoor bij het afdrucken op papier een gespiegeld beeld ontstaat. De tekst „IJsselstein” onder de prent is wel goed omdat deze met de hand los onder het houtblok is gezet. Deze gravure sluit goed aan bij die van Weissenbruch, we zien de IJsselpoort met het brandspuithuisje en de brug over de stadsgracht. De tekening voor deze houtgravure is gemaakt ter hoogte van de kruising Panoven/Anna van Burenstraat.

Het gebouw naast de IJsselpoort is weer het pand IJsselstraat 3 welke we ook bij Weissenbruch zien.

Links ligt een trekschuit aan de ingang van de haven welke waarschijnlijk, gezien de vensters bestemd is geweest voor personenvervoer.

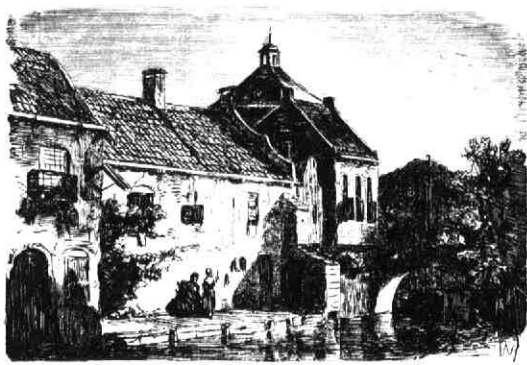
Een niet gesigneerde steendruk (afb. 29), in twee kleuren, van een gezicht op de N.H. kerk wordt toegeschreven aan de tekenaar-lithograaf Johan Braakensiek (1858-1940). De afdruk komt voor in een werkje zonder tekst, ge-

titeld: „12 gezichten uit Utrecht”, en verschijnt in 1874. Er kan niet met zekerheid gezegd worden of Braakensiek de steendruk gemaakt heeft maar als we hier met Braakensiek te doen hebben moet dit een vroeg werk van hem zijn.

Braakensiek is de illustrator van de Dik Trom boeken van Johan C. Kievit, verzorgde talloze boekillustraties en is uitgegroeid tot een spotprentspecialist aan het begin van deze eeuw. We zien de toren van de N.H. kerk vanaf het Kronenburgplantsoen met de spits van vóór 1911.

Rechts zien we de panden aan het Kronenburgplantsoen welke daar nu nog staan.

In het tijdschrift „Eigen Haard” van medio 1888 schrijft ds. J. Craandijk (geb. 1834) een

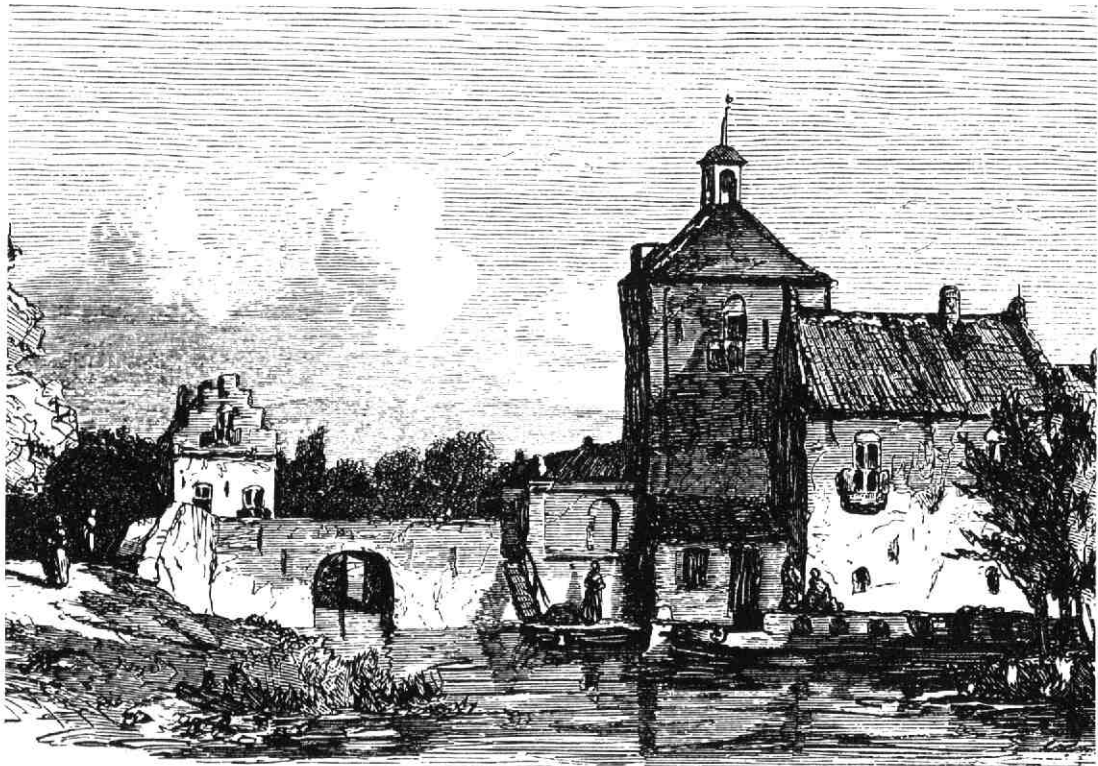
RECHT OP DE TORENTIENEN. NAAR DESE TEKENING VAN J. WELSHUBRUCH, GRAVEUR VAN I. WEISSENBRUCH

26 Houtgravure van I. Weissenbruch, ft 14,8 x 10,2 cm.

artikel over IJsselstein en haar kasteel. Bij dit artikel is een houtgravure (afb. 31) geplaatst aan de hand van de schilder P. A. Schipperus (1840-1929) en gegraveerd door J. Walter (een Duitser die in 1873 naar Nederland komt om mensen op te leiden in het vak van houtgraveur). Deze prachtige houtgravure laat het kasteel zien van vlak voor de sloop in 1888, vanuit alle gezichtshoeken.

Het trotse kasteel zoals afgebeeld door Schijnvoet en De Beyer is duidelijk in verval staat geraakt hetgeen ook op de prent van Christ en Lauters duidelijk te zien is. Dezelfde Craandijk en Schipperus welke vrienden van elkaar waren, zijn de makers van „Wandelingen door Nederland” waarvan in 1875 het eerste en in 1888 het achtste en laatste deel uit-

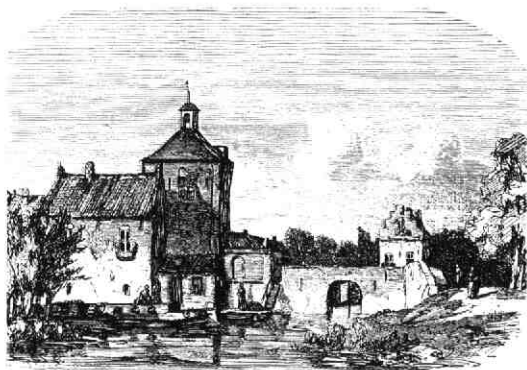

IJSSELSTEIN,

27 *Houtgravure van onbekende kunstenaars, ft 13 x 9,5 cm.*

28 *Gespiegelde afdruk van 27.*

... NIET 233224

komt. Deze uitgave ontstond naar aanleiding van wandelingen die Craandijk en Schipperus maakten in het Nederland van 100 jaar geleden, waarbij Schipperus talloze tekeningen

maakte. Deze „Wandelingen” gemaakt vlak voor en in het begin van de grote industrialisatie zijn tegenwoordig van grote topografische betekenis daar ze een beeld geven van Nederland ten tijde van het grote sloopwerk t.b.v. de industrialisatie. Of Schipperus naar deze tekeningen ook de litho's (tekening op steen waarvan de afdruk komt) gemaakt heeft, is niet bekend daar bij de litho's Schipperus alleen als tekenaar wordt vermeld. Bij Craandijks beschrijvingen van Linschoten, Montfoort en IJsselstein is één litho geplaatst (afb. 30) waarop alle drie plaatsen voorkomen, waarbij van IJsselstein de binnenplaats van het kasteel en het grafmonument van Aleida van Culemborg. De litho is in twee kleuren gedrukt. Spoedig na het verschijnen van het laatste deel is van dit werk een herdruk verschenen en een derde druk op kleiner formaat.

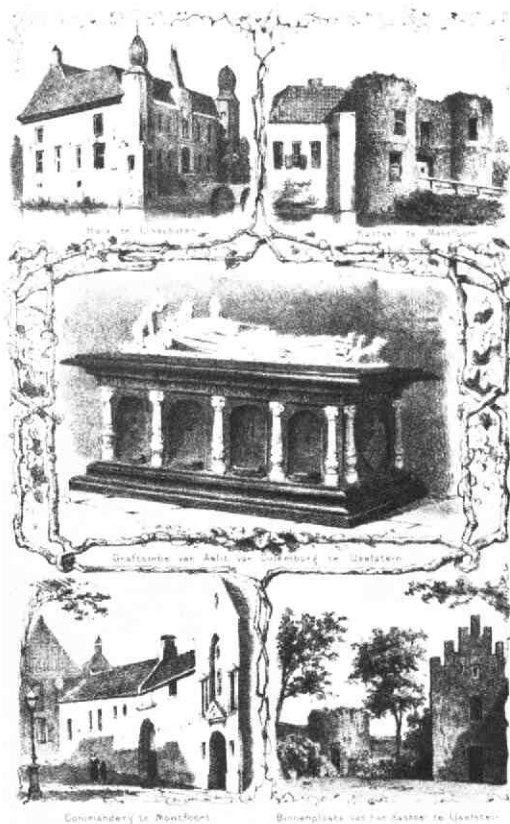

29 Steendruk van J. Braakensiek, ft 6,9 x 11,1 cm.

Nawoord

Met dit artikel zijn de belangrijkste prenten van IJsselstein afgebeeld en besproken. Hierbij zij opgemerkt dat van plaatsen met een omvang zoals IJsselstein, het mogelijk is zo'n overzicht te maken. Van de grotere en belangrijker plaatsen zoals: Utrecht, Amsterdam, Dordrecht, Rotterdam etc. loopt het aantal prenten in de duizenden, veelal omdat etsers/graveur en drukker in deze plaatsen woonden. Voorts is het belangrijk te weten dat bovenstaand overzicht niet compleet is. Er zijn nog enkele prenten en prentjes waarvan de oorsprong en achtergronden binnen het kader van dit onderzoek niet achterhaald zijn. Deze zijn dan ook niet afgedrukt.

De prenten welke hier afgedrukt zijn komen voor het grootste gedeelte uit de verzameling van de auteur. Afbeelding 23 van Reinier

30 Steendruk naar P. A. Schipperus, ft 13,9 x 22,5 cm.

Craeyvanger is overgenomen uit de verzameling van dhr. R. J. Ooyevaar.

Literatuuropgave:

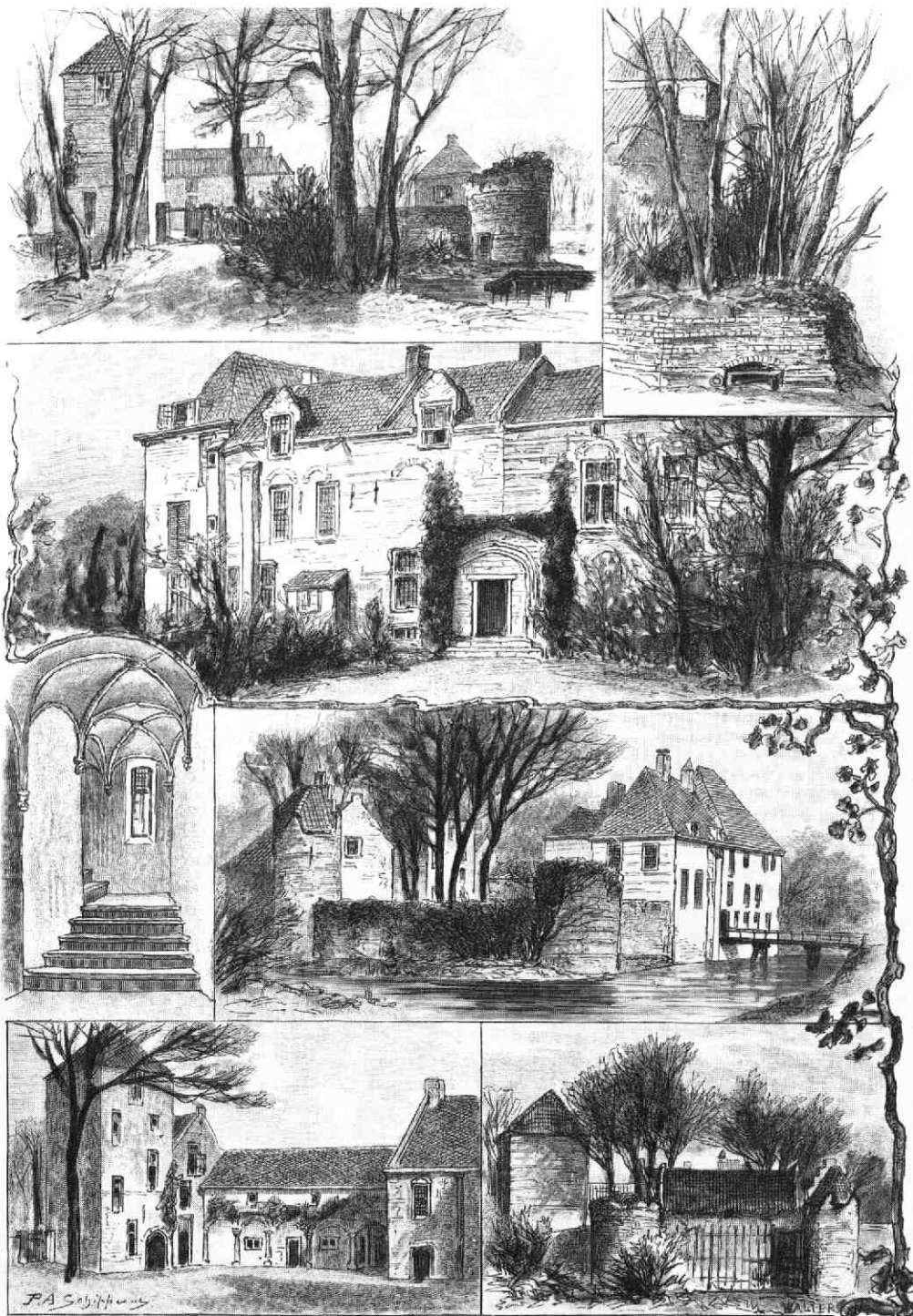
J. Immerzeel jr., *De levens en werken der hollandsche en vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters*. Amsterdam 1855.

Christiaan Kramm, *De levens en werken der hollandsche en vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters*. Amsterdam 1857.

F. G. Waller, *Biographisch woordenboek van noord nederlandsche graveurs*. Amsterdam 1938.

P. T. A. Swillens, *Nederland in de prentkunst. Deel 43 in de Heemschutserie, verschenen in 1944*.

Ad van der Blom, *Tekeningen dat het gedrukt staat. Uitg. Septuaginta, Alphen aan den Rijn, 1978*.

31 Houtgravure van J. Walter naar P. A. Schipperus, ft 16,9 x 24,5 cm.

Opmerkelijkheden uit het verleden

De oproep in het vorige nummer, waarin gevraagd wordt naar teksten; foto's; zaken e.d. met een historische achtergrond, heeft onderstaande inzending van dhr. M. Nieuwenhuis opgeleverd.

Het betreft een opschrift op een schuur, behorende bij het woonhuis aan het Eiteren, op de plaats waar nu de ingang is van houthandel Jongeneel.

Bijgaande foto laat het al lang verdwenen woonhuis met schuren zien.

De laatste bewoner van dit huis, dhr. T. Kars heeft, gedreven door allerlei verwickelingen met de justitie, direct na de oorlog op één van de schuren een bord geplaatst met het volgende treffende opschrift:

*De rechter spant zijn net,
om dieven in te vangen.
De groten gaan er door,
de kleinen blijven hangen.*

Nieuwe inzendingen welke bij plaatsing beloond worden met een boekenbon kunnen ingezonden worden aan: B. Rietveld Jr., Hoge Biezen 80, 3401 RM IJsselstein.

Register

Met deel 20 van onze uitgave is de band waarin de boekjes opgeborgen kunnen worden vol. Van deze gelegenheid wordt gebruik gemaakt om een inhoudsopgave in dit deel te plaatsen waarin de alfabetische volgorde van de onderwerpen staan met daarachter de deeltjes en pagina's waar deze zijn terug te vinden.

	Nr	Blz		Nr	Blz
A			G		
De Amstels van IJsselstein	3	19	Gemeentetoren	1	14
	4	2	Gevelstenen	3	18
	16	1		6	2
De Antonius en Corneliusstichting	1	19		16	20
	2	10	Glas in loodramen Basiliek	18	22
	3	17	Graftombe van Amstels	18	13
Apenluiers	3	11	Grienden	7	6
	7	20		8	14
				9	2
B			H		
Beeldje Onze Lieve Vrouw	1	9	Haanderik	8	11
	11	12	Hallehuizen	9	10
Bibliotheek	2	3	Hoep(el)makerij	8	16
Binnenstad	2	7	Huis 's Heerendijk	14	5
Boerderijen (hallehuizen)	9	10		15	1
Boerderij (oude gebruiken)	11	7	J		
Bommenwerpers (neergestort)	11	14	Jaaroverzicht 1977	5	23
	14	23	Jaaroverzicht 1978	9	26
C			Jaaroverzicht 1979	13	22
Cisterciënserklooster	13	11	Jaaroverzicht 1980	17	16
D			Jacob van Maerlant		
Dissel	8	11		16	14
Distributiekantoor	3	2	K		
	6	19	Kasteel van IJsselstein	2	18
E				4	6
Eendenkooien	10	2	St. Katrijmelken	14	2
	12	2	Kinderarbeid in Touwbaan	19	13
Eiteren	1	4	Kleuren in oud IJsselstein	2	9
	4	8	Klooster(kerk)	1	9
	5	20		4	4
				6	4
F				13	11
Fabrieken in IJsselstein	5	11	Koning Lodewijk in IJsselstein	15	22
Fabrieksreglementen 1917	5	3	Koninginneboom	6	23
Fulco de Minstreef	13	24			

	Nr	Blz
Kunstschaten van IJsselstein	11	12
L		
Lazarushuis	1	10
Lijnbaan . . . zie Touw		
M		
Middeleeuws IJsselstein	2	7
Mandenmakerij	8	21
Monumenten (algemeen)	5	14
Molen	4	13
N		
Naambordjes bomen	6	23
Negentiende eeuws IJsselstein	5	4
N.H. Nicolaaskerk	3	19
	10	18
	18	3
Nicolaaskerk (Basiliek)	18	23
O		
Onderwijs	5	6
	5	16
Oorkondes	2	2
	4	17
Opmerkelijkheden uit het verleden	19	27
	20	22
Oranjevereniging 1945	13	17
Overval op IJsselsteins gemeentehuis	3	2
P		
Pasqualini	3	12
Peter Petalo (begrafenis)	7	16
Plattegronden	1	8
	4	10
	6	6
	12	3
	12	6
	12	11
	13	8
	13	12
	15	15
de Pomp	5	12
Prenten van IJsselstein	20	1
R		
de Rijpickerwaard	2	14
Rijtuig-wagenmakerij	19	20
S		
Scholen	5	6
	5	16
Stadhuis	8	2
	11	10
Stadswapenwandelingetje	16	19

	Nr	Blz
Stamboomonderzoek	7	2
Stichting van kasteel en stad	4	6
Straatnamen van IJsselstein:		
de Nieuwpoort	13	2
mr. Abbink Spainkstr.	15	16
Jan van Goyenlaan	16	18
Stropen	7	7
T		
Teenmes	7	8
Teenschilijzer	7	13
Touw(baan)	17	1
	19	1
U		
Uurwerk stadhuistoren	5	2
V		
Vignet H.K.IJ.	1	3
Z		
Zegels (afbeeldingen)	4	4
	4	8
	4	16

Historische Kring IJsselstein

Bestuur:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24, IJsselstein.
Secretaris: W. J. A. van Wijk, Kloosterstraat 11, IJsselstein, tel.: 03408-8 39 41.

Penningmeester: W. G. M. van Schaik, Mr. Hobbemalaan 11, IJsselstein.

Leden: Mevr. A. T. Edelschaap-van Capelle en mevr. G. C. A. Pompe-Scholman.

Bank: Amro-bank IJsselstein, rek.nr. 21.84.00.217, giro nr. bank 2900.

Redactie:

N. A. Peeters, Emmalaan 36, 3411 XH Lopik en B. Rietveld jr., Hoge Biezen 80, 3401 RM IJsselstein.

Donateurs ontvangen het tijdschrift (3 of 4 nummers per jaar) en worden op de hoogte gehouden van de activiteiten. Nieuwe donateurs kunnen zich opgeven bij de heer W. G. M. van Schaik, Mr. Hobbemalaan 11, 3401 NA IJsselstein, tel.: 03408-8 18 73.

Voor inwoners van IJsselstein bedraagt de contributie minimaal f 17,50 per kalenderjaar. Zij die buiten IJsselstein wonen worden verzocht f 5,- extra over te maken i.v.m. de verzendkosten van het tijdschrift.